

ปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา
Problems of Determining the Qualifications of a Volunteer
Lawyer in a Criminal Case

จันทน์สม จันทน์อินทร์*

Chansom Chanin*

หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยนอร์ทเทิร์น*

Master of Laws Program Northern College*

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา ซึ่งพิจารณาจากปัญหา 1) การกำหนดอายุขั้นต่ำของผู้ที่จะมาทำหน้าที่ทนายความอาสา 2) พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้ การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี เอกสารทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องทั้งของประเทศไทยและต่างประเทศ แล้วทำการวิเคราะห์เพื่อเสนอแก้ไขกฎหมาย

จากการวิจัยพบว่า ปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา 1) ประกาศคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งทนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 (3) กำหนดให้ผู้ที่จะมาเป็นทนายความอาสาจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 23 ปี ในวันรับสมัคร ซึ่งการกำหนดอายุขั้นต่ำดังกล่าวน้อยเกินไป อาจทำให้ขาดความรอบรอบในการดำเนินคดี และ 2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 ข้อ 6 ในการจัดหาทนายความอาสา ให้พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาจากบัญชีที่กระทรวงจัดส่งให้ตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้ การกำหนดบัญชีรายชื่อดังกล่าวผู้ต้องหาหรือจำเลยอาจไม่ได้ทนายความอาสาที่ไม่ตรงกับความต้องการแห่งคดี

ดังนั้นจึงควรแก้ไขกฎหมาย 1) ประกาศคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งทนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 (3) กำหนดให้ผู้ที่จะมาเป็นทนายความอาสาจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 35 ปี ในวันรับสมัคร ซึ่งจะก่อให้เกิดความรอบรอบในการดำเนินคดี และแก้ไข 2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 ข้อ 6 ในการจัดหาทนายความอาสา ให้พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาตามความเชี่ยวชาญแห่งคดีจากบัญชีที่กระทรวงจัดส่งให้ตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้ จะทำให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยมีทนายความอาสาที่ตรงกับคดีที่เกิดขึ้น

คำสำคัญ : การกำหนดคุณสมบัติ, ทนายความอาสา, คดีอาญา

Abstract

The objective of this study was to investigate problems of determining the qualifications of a volunteer lawyer in a criminal case by considering 1) minimum age requirement for volunteer lawyers, and 2) the investigating officer procures lawyers according to the number of accounts provided. This study was qualitative research by analyzing documents, concepts, theories, related legal documents both Thailand and foreign countries in order to create suggestion to amend the law.

The study results revealed that problems of determining the qualifications of a volunteer lawyer in a criminal case consisted of 1) Announcement of the Volunteer Lawyers Committee regarding recruitment and appointment of volunteer lawyers at the meeting of the Volunteer Lawyers Committee No. 3/2562 on July 23 B.E.2563 (3) requires that those who come to be volunteer lawyers must be at least 23 years old on the date of application. The minimum age limit is too low, which may lead to a lack of coverage in litigation. And 2) Ministerial Regulations prescribing rules, procedures and conditions to be complied by inquiry officials in procurement of lawyers for accused persons in criminal cases, B.E. 2 5 4 9 , article 6 , for recruiting volunteer lawyers. The investigating officer shall procure a lawyer for the accused from the list provided by the Ministry in the order of the number of accounts provided. Assigning such a roster, the accused or defendant may have a volunteer lawyer who does not match the expertise of the case.

Therefore, the law should be amended 1) Announcement of the Volunteer Lawyers Committee regarding recruitment and appointment of volunteer lawyers at the meeting of the Volunteer Lawyers Committee No. 3/2562 on July 23 B.E.2563 (3) stipulates that those who will be volunteer lawyers must be at least 35 years old on the application date which will result in the circumspection of litigation. And amend 2) Ministerial Regulations prescribing rules, procedures and conditions to be complied by inquiry officials in procurement of lawyers for accused persons in criminal cases, B.E. 2 5 4 9 , article 6 , for recruiting volunteer lawyers, the investigating officer shall procure a lawyer for the accused according to the expertise of the case from the accounts sent by the Ministry in the order of the number of accounts provided. This will allow the accused or the defendant to have a volunteer lawyer who matches the case.

Keywords: Qualification, volunteer lawyer, criminal case.

บทนำ

การคุ้มครองสิทธิของจำเลยหรือผู้ต้องหาในคดีอาญา เป็นมาตรฐานทางกฎหมายที่มุ่งคุ้มครองสิทธิผู้ต้องหาในคดีอาญาให้ได้รับความเป็นธรรมระหว่างการดำเนินคดี ตั้งแต่ชั้นพนักงานสอบสวนจนถึงชั้นพิจารณาคดีของศาล ทำให้ผู้ต้องหาทราบถึงสิทธิของตนตามกฎหมายและสามารถใช้สิทธิดังกล่าวได้อย่างถูกต้อง (บุศรินทร์ ไหมรุ่งโรจน์, 2551) การดำเนินกระบวนการยุติธรรมทางอาญามีได้มีจุดมุ่งหมายที่จะลงโทษผู้กระทำความผิดเพียงอย่างเดียว แต่ยังให้ความสำคัญคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยในระหว่างการดำเนินคดีอาญา โดยเปิดโอกาสให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเอง เนื่องจากบุคคลทุกคนย่อมมีความเสมอภาคและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน (ชีพ จุลมนต์, (2556) ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการดำเนินคดีอาญา โดยกำหนดให้บุคคลทุกคนย่อมเสมอภาคกันในกฎหมายอาญา มีสิทธิและเสรีภาพและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน รัฐต้องจัดระบบการบริหารงานในกระบวนการยุติธรรมทุกด้านให้มีประสิทธิภาพเป็นธรรม และไม่เลือกปฏิบัติ และให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยสะดวก รวดเร็ว และไม่เสียค่าใช้จ่ายสูงเกินสมควร และต้องให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายที่จำเป็นและเหมาะสมแก่ผู้ยากไร้หรือผู้ด้อยโอกาส ในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม รวมถึงตลอดถึงการจัดหาทนายความให้ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 27 มาตรา 68) ฉะนั้นในการพิจารณาคดีอาญา ศาลจะตรวจสอบและวินิจฉัยชี้ขาดข้อเท็จจริงว่าการกระทำของจำเลยเป็นความผิดตามที่โจทก์ฟ้องหรือไม่ (ณรงค์ ใจหาญ, 2556) หากจำเลยกระทำผิดจริงศาลจะพิพากษาลงโทษ

จากบทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 จะเห็นว่า ภาครัฐได้คำนึงถึงการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพประชาชนที่ถูกดำเนินคดีอาญา จึงได้ตรากฎหมายออกมาให้ความคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 7/1 มาตรา 7 ทวิ มาตรา 134/1 มาตรา 8 และมาตรา 173 (สอาด หอมมณี, 2560) ดังนั้น ในการดำเนินคดีอาญา ผู้ต้องหาหรือจำเลยมีสิทธิที่จะมีทนายความให้คำแนะนำหรือคำปรึกษาหรือแก้ต่างคดี (คณิง ภาไชย, 2556) จึงเป็นหน้าที่ของรัฐจะต้องจัดหาทนายความเพื่อให้ความคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญา และเพื่อประโยชน์ต่อการอำนวยความยุติธรรมและความเท่าเทียมกันระหว่างโจทก์และจำเลยเมื่ออยู่ในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (สุพจน์ จันทราอุกฤษฏ์, 2556) ทนายความที่รัฐจัดหาให้นี้เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปเรียกว่าทนายความอาสา หรือทนายความขอแรง ซึ่งในปัจจุบันผู้ที่จะมาเป็นทนายความอาสา และหลักการแต่งตั้ง จะต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ดังนี้

1) ประกาศคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งทนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 ที่ประชุมมีมติกำหนดให้ผู้ที่จะสมัครเป็นทนายความอาสาจะต้องมีคุณสมบัติและไม่มีคุณลักษณะต้องห้ามตามสำนักงานอัยการสูงสุดว่าด้วยการคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน ข้อ 48 ดังต่อไปนี้ (1) เป็นผู้ได้รับอนุญาตให้เป็นทนายความตามกฎหมายว่าด้วยทนายความ (2) มีสัญชาติไทย (3) มีอายุไม่ต่ำกว่า 23 ปี ในวันรับสมัคร (4) เป็นผู้เลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญด้วยความบริสุทธิ์ใจและมีจิตอาสา (5) ไม่เป็นผู้มีความประพฤติเสื่อมเสียหรือบกพร่องในศีลธรรมอันดี (6) ไม่เป็นผู้มีหนี้สินล้นพ้นตัว (7) ไม่เคยเป็นผู้ถูกสั่งให้พ้นสภาพการเป็นทนายความอาสาหรือทนายความอาสาใต้อาสาตามระเบียบนี้ (8) ไม่เคยเป็นผู้ถูกลงโทษไล่ออก ปลดออก หรือให้ออกจากราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ หน่วยงานอื่นของรัฐหรือหน่วยงานของ

เอกชน (9) ไม่เป็นผู้เคยผู้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ (10) ไม่เคยเป็นคนไร้ความสามารถ หรือเสมือนไร้ความสามารถ หรือจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ หรือมีกายหรือจิตใจไม่เหมาะสมที่จะเป็นทนายความ อาสา (12) ไม่เป็นผู้เคยถูกสอบสวนคดีมรยาททนายความและถูกลงโทษฐานประพฤติผิดมรยาททนายความ

2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 มีบทกำหนด ให้กระทรวงขอบัญชีบุคคลที่สามารถรับเป็นทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในชั้นสอบสวนจากสภาทนายความภายในสามสิบวันนับแต่วันที่กฎกระทรวงนี้ใช้บังคับเพื่อที่กระทรวงจะได้จัดส่งให้แก่ผู้จัดหาทนายความ ในการจัดทำบัญชีดังกล่าว ให้ระบุเขตท้องที่และรายชื่อบุคคลที่จะรับเป็นทนายความในเขตท้องที่นั้น รวมทั้งที่อยู่สถานที่ วิธีการที่จะติดต่อได้โดยสะดวกรวดเร็ว ลำดับหมายเลข และรายละเอียดอื่น ๆ ที่จำเป็นในการจัดหาทนายความ ทั้งให้มีจำนวนบุคคลที่เพียงพอต่อการจัดหาทนายความในเขตท้องที่นั้น ๆ โดยคำนึงถึงปริมาณคดีที่อาจจะเกิดขึ้นและระยะเวลาที่จะเดินทางไปถึงสถานที่ทำการของพนักงานสอบสวนได้โดยเร็วที่สุด (ข้อ 3) ให้พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาจากบัญชีที่กระทรวงจัดส่งให้ตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้สำหรับเขตท้องที่นั้น (ข้อ 6)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า 1) ประกาศคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งทนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 (3) กำหนดให้ผู้ที่จะมาเป็นทนายความอาสาจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 23 ปี ในวันรับสมัคร ซึ่งการกำหนดอายุขั้นต่ำดังกล่าวนี้ถือว่าน้อยเกินไป อาจทำให้ขาดความรอบรอบในการดำเนินคดี และ 2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 ข้อ 6 ในการจัดหาทนายความอาสา ให้พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาจากบัญชีที่กระทรวงจัดส่งให้ตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้ การกำหนดบัญชีรายชื่อดังกล่าวผู้ต้องหาหรือจำเลยอาจไม่ได้ทนายความอาสาขาดประสิทธิภาพกับความเชี่ยวชาญแห่งคดี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1) เพื่อศึกษาแนวคิด และทฤษฎี เกี่ยวกับปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา ซึ่งพิจารณาจากปัญหา 1) การกำหนดอายุขั้นต่ำของผู้ที่จะมาทำหน้าที่ทนายความอาสา 2) พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้

2) เพื่อศึกษามาตรการทางกฎหมายของต่างประเทศ และของประเทศไทยเกี่ยวกับปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา

3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เสนอแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา ให้มีความเหมาะสมต่อไป

สมมติฐานของการวิจัย

การกำหนดคุณสมบัติของนายความอาสาในคดีอาญา ตาม 1) ประกาศคณะกรรมการนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 การกำหนดให้ผู้ที่จะมาเป็นนายความอาสาจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 23 ปี และ 2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหานายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 ข้อ 6 ในการจัดหาทนายความอาสา ทั้งสองประการถ้าหากมีการเพิ่มอายุขั้นต่ำให้มากขึ้น และกำหนดความเชี่ยวชาญแห่งคดีของผู้ที่จะมาทำหน้าที่นายความอาสา จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินคดีมากขึ้น

ขอบเขตในการวิจัย

วิจัยจากบทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 กฎกระทรวงประกาศ ระเบียบต่างๆที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของนายความอาสาในคดีอาญา และกฎหมายของต่างประเทศ

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Analysis) โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา ตำบทยกฎหมาย บทความ คำพิพากษาของศาล รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ รวมถึงเอกสารทางกฎหมาย วิเคราะห์เสนอแก้ไขกฎหมาย

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- 1) ทำให้ทราบแนวคิด และทฤษฎี เกี่ยวกับปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของนายความอาสาในคดีอาญา ซึ่งพิจารณาจากปัญหา 1) การกำหนดอายุขั้นต่ำของผู้ที่จะมาทำหน้าที่นายความอาสา 2) พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้
- 2) ทำให้ทราบมาตรการทางกฎหมายของต่างประเทศ และของประเทศไทยเกี่ยวกับปัญหาการกำหนดคุณสมบัติของนายความอาสาในคดีอาญา
- 3) ทำให้ทราบการวิเคราะห์เสนอแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับการกำหนดคุณสมบัติของนายความอาสาในคดีอาญาให้มีความเหมาะสม

สรุปผลการวิจัย

การกำหนดคุณสมบัติของนายความอาสาในคดีอาญา พบปัญหาการกำหนดอายุขั้นต่ำ และการกำหนดความเชี่ยวชาญแห่งคดี สรุปได้ดังนี้

- 1) ประกาศคณะกรรมการนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 (3) กำหนดให้ผู้ที่จะมาเป็นนายความอาสาจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 23 ปี ในวันรับสมัคร ซึ่งการกำหนดอายุขั้นต่ำดังกล่าวนี้เกินไป อาจทำให้ขาดความรอบรอบในการดำเนินคดี

2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการ จัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 ข้อ 6 ในการจัดหาทนายความอาสา ให้ พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาจากบัญชีที่กระทรวงจัดส่งให้ตามลำดับหมายเลข ของบัญชีที่จัดไว้ การกำหนดบัญชีรายชื่อดังกล่าวผู้ต้องหาหรือจำเลยอาจได้ทนายความอาสาที่มี ประสิทธิภาพไม่ตรงกับความเร็วชาญแห่งคดี

อภิปรายผลการวิจัย

จากการสรุปผลการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา ผู้วิจัยขออภิปรายผล เพื่อสนับสนุนการสรุปผลการวิจัยดังนี้

1) หลักพื้นฐานในการมีทนายความอาสาในประเทศไทย

(1) หลักความเสมอภาค เป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ซึ่งได้รับการ รับรองและคุ้มครองตามกฎหมาย และสามารถนำมาอ้างหรือใช้ได้อย่างเท่าเทียมกัน ฉะนั้น หลัก ความเสมอภาคจึงเป็นสิทธิของบุคคลทุกคนที่จะได้รับการปฏิบัติจากรัฐอย่างเท่าเทียมกัน ในปัจจุบัน หลักความเสมอภาค ได้รับการยอมรับอย่างชัดเจนโดยถือว่าบุคคลทุกคนย่อมมีความเสมอภาคที่จะ ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน หมายถึงมีความเสมอภาคในกฎหมาย ซึ่ง ผู้ต้องหาหรือจำเลยทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในชนชั้นใด ไม่ว่าจะมีความร่ำรวยหรือยากจนก็จะต้องถูกดำเนินคดี และได้รับความคุ้มครองด้านสิทธิและเสรีภาพตามกฎหมายเท่าเทียมกันทุกคน (รัฐธรรมนูญแห่ง ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 27) ฉะนั้น การให้สิทธิผู้ต้องหาหรือจำเลยในการต่อสู้คดีได้ อย่างเต็มที่ที่เป็นสิทธิที่สำคัญและเป็นหลักประกันสิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยตามหลักสิทธิมนุษยชน เนื่องจากการยกระดับฐานะของผู้ถูกกล่าวหาจากการที่เป็นเพียงผู้ถูกชักฟอกมาเป็นผู้ร่วมในการ ค้นหาคำความจริงในกระบวนการพิจารณาคดี (ณรงค์ ใจหาญ, 2556)

(2) หลักสันนิษฐานว่าผู้ถูกกล่าวหา หรือจำเลยเป็นผู้บริสุทธิ์ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ไทย พ.ศ.2560 มาตรา 29 วรรคสอง มีบทบัญญัติเกี่ยวกับคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหา หรือจำเลยไม่มีความผิด และก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิด จะ ปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้ หมายถึง หากมีการกล่าวหาผู้ต้องหากระทำความ ผิด หรือจำเลยถูกฟ้องว่าเป็นผู้กระทำความผิดอาญา จะต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ากระทำความผิดตามกฎหมาย ดังนั้น ให้ศาลใช้ดุลพินิจวินิจฉัยชี้แจงชี้แจงหน้า กพยานหลักฐานทั้งปวง อย่าพิพากษาลงโทษจนกว่าจะแน่ใจว่ามีการกระทำความผิดจริงและจำเลยเป็น ผู้กระทำความผิดนั้นเมื่อมีความสงสัยตามสมควรว่าจำเลยได้กระทำความผิดหรือไม่ ให้ยกประโยชน์แห่ง ความสงสัยนั้นให้จำเลย (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 227) ให้สันนิษฐานว่าเป็น ผู้บริสุทธิ์

(3) ขั้นตอนการมีทนายความอาสา

ในขั้นสอบสวน พนักงานสอบสวนต้องให้โอกาสผู้ต้องหาที่จะแก้ข้อหาและที่จะแสดง ข้อเท็จจริงอันเป็นประโยชน์แก่ตนได้ จึงเห็นว่าผู้ต้องหาจะต้องต่อสู้คดีได้ต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึง ลักษณะและเหตุแห่งการกล่าวหาว่าตนกระทำความผิด เพื่อที่จะให้ผู้ต้องหาทราบว่าตนถูกจับหรือถูก ดำเนินคดีอาญาเพราะเหตุใด ผู้ต้องหาจะได้ชี้แจงรายละเอียดข้อเท็จจริงและแก้ข้อกล่าวหาในขั้น สอบสวนหรือให้การแก้ข้อกล่าวหาในชั้นศาลได้อย่างถูกต้อง โดยเป็นไปตามหลักการตรวจสอบ

ข้อเท็จจริงในคดีซึ่งไม่ใช่เป็นการหาพยานหลักฐานเพื่อที่จะเอาผิดผู้ต้องหาเท่านั้น (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 134 วรรค 4)

สิทธิการมีทนายความในชั้นสอบสวน ในคดีที่มีอัตราโทษประหารชีวิต หรือในคดีที่ผู้ต้องหาไม่อายุไม่เกินสิบแปดปี ในวันที่พนักงานสอบสวนแจ้งข้อหา ก่อนเริ่มถามคำให้การให้พนักงานสอบสวนถามผู้ต้องหาว่ามีทนายความหรือไม่ ถ้าไม่มีให้รัฐหาทนายความให้ หมายถึงต้องมีทนายความเสมอถึงแม้ผู้ต้องหาจะไม่ต้องทนายความก็ตาม ในคดีที่มีอัตราโทษจำคุก ก่อนเริ่มถามคำให้การให้พนักงานสอบสวนถามผู้ต้องหาว่ามีทนายความหรือไม่ ถ้าไม่มีและผู้ต้องหาต้องการทนายความ ให้รัฐหาทนายความให้ เป็นสิทธิของผู้ต้องหาจะมีทนายความหรือไม่ก็ได้ (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 134/1) เป็นหลักประกันสิทธิของจำเลยในคดีอาญา เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม

ในชั้นพิจารณา จำเลยมีสิทธิที่จะทราบว่าโจทก์กล่าวหาว่าจำเลยกระทำความผิดด้วยการกระทำหรือพฤติการณ์อย่างไร และพยานหลักฐานที่โจทก์นำเสนอได้แสดงข้อเท็จจริงหรือกล่าวข้อเท็จจริงอันแสดงให้เห็นว่าจำเลยเป็นผู้กระทำความผิดอย่างไร เพื่อให้จำเลยได้รับทราบและแก้ตัวได้อย่างถูกต้อง (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 158) การพิจารณาและสืบพยานในศาล ให้ทำโดยเปิดเผยต่อหน้าจำเลย เว้นแต่บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น เมื่อโจทก์หรือทนายโจทก์และจำเลยมาอยู่ต่อหน้าศาลแล้ว และศาลเชื่อว่าเป็นจำเลยจริงให้อ่านและอธิบายฟ้องให้จำเลยฟัง และถามว่าได้กระทำความผิดจริงหรือไม่ จะให้การต่อสู้อย่างไรบ้าง คำให้การของจำเลยให้จดไว้ ถ้าจำเลยไม่ยอมให้การ ก็ให้ศาลจดรายงานไว้และดำเนินการพิจารณาต่อไป (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 172)

สิทธิการมีทนายความในชั้นพิจารณา ในคดีที่มีอัตราโทษประหารชีวิต หรือในคดีที่จำเลยมีอายุไม่เกินสิบแปดปี ในวันที่ถูกฟ้องต่อศาล ก่อนเริ่มพิจารณา ให้ศาลถามจำเลยว่ามีทนายความหรือไม่ ถ้าไม่มีก็ให้ศาลตั้งทนายความให้ ในคดีที่มีอัตราโทษจำคุก ก่อนเริ่มพิจารณา ให้ศาลถามจำเลยว่ามีทนายความหรือไม่ ถ้าไม่มี และจำเลยต้องการทนายความ ก็ให้ศาลตั้งทนายความให้ (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 173)

2) หลักพื้นฐานในการมีทนายความอาสาในกฎหมายระหว่างประเทศ

(1) การคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. 1948 (Universal Declaration of Human Rights) ได้กำหนดหลักการคุ้มครองบุคคลทุกคนให้ได้รับความเสมอภาคตามกฎหมายในการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา ดังนี้ มนุษย์ทั้งหลายเกิดมามีอิสระและเสมอภาคกันในเกียรติศักดิ์และสิทธิ ต่างมีเหตุผลและมโนธรรม และควรปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งการดรภาพ (ข้อ 1) ทุกคนเสมอกันตามกฎหมายและมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองของกฎหมายเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใด ๆ ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกัน (ข้อ 7) ทุกคนที่ถูกกล่าวหาว่าทำผิดทางอาญา มีสิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าบริสุทธิ์จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ามีความผิด และจะถือว่าบุคคลใดๆ มีความผิดทางอาญาเนื่องด้วยการกระทำหรือละเว้นใด ๆ มิได้ (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2551)

จากบทบัญญัติดังกล่าว ได้กำหนดหลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคลโดยครอบคลุมถึงผู้ต้องหาซึ่งมีสถานะเป็นปัจเจกบุคคลพึงควรได้รับการปฏิบัติตามหลักปฏิญญาสากล ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนด้วยเช่นกัน จึงเห็นว่าบุคคลทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความเสมอภาคและคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกันในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เพื่อให้ได้รับการพิจารณาคดีที่เป็นธรรม

(2) การคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1966 (International Covenant on Civil and Political Rights หรือ ICCPR) ครอบคลุมถึงการคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาในฐานะปัจเจกบุคคลที่พึงได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเสมอภาคตามกฎหมาย มีดังนี้ มนุษย์ทุกคนมีสิทธิมาแต่กำเนิดในการดำรงชีวิต สิทธินี้ย่อมได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย (ข้อ 6 (1) และบุคคลทุกคนผู้ถูกหาว่ากระทำผิดอาญา ย่อมมีสิทธิได้รับการสันนิษฐานเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ากระทำผิดตามกฎหมาย ในการพิจารณาคดีอาญาซึ่งบุคคลถูกหาว่ากระทำผิด บุคคลทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะได้รับหลักประกันขั้นต่ำอย่างเสมอภาค ได้แก่ สิทธิที่จะได้รับแจ้งสภาพและข้อหาแห่งความผิดที่ถูกกล่าวหาโดยพลันและละเอียดในภาษาซึ่งบุคคลนั้นเข้าใจได้ สิทธิที่จะมีเวลาและได้รับความสะดวกเพียงพอแก่การเตรียมการเพื่อต่อสู้คดีและติดต่อกับทนายความได้ตามความประสงค์ของตน สิทธิที่ได้รับการพิจารณาโดยปราศจากการชักจูงอย่างไม่เป็นธรรม สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาต่อหน้าและสิทธิที่จะต่อสู้คดีด้วยตนเองหรือผ่านทางผู้ช่วยเหลือทางกฎหมายตามที่เลือกหาเอง สิทธิที่จะได้รับการแจ้งให้ทราบถึงสิทธิในการมีผู้ช่วยเหลือทางกฎหมาย ถ้าไม่มีผู้ช่วยเหลือทางกฎหมายและสิทธิที่จะมีการช่วยเหลือทางกฎหมายซึ่งมีการแต่งตั้งให้โดยไม่มีคิดมูลค่า สิทธิในการมีผู้ช่วยเหลือทางกฎหมาย หากบุคคลนั้นไม่มีผู้ช่วยเหลือทางกฎหมายในกรณีใดๆ โดยปราศจากคำตอบแทน ในกรณีที่บุคคลนั้นไม่สามารถรับภาระในการจ่ายคำตอบแทน (ข้อ 9 (2) (6))

ดังนั้น จะเห็นว่ากติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิของผู้ต้องหาในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ซึ่งในการพิจารณาคดีอาญา ผู้ต้องหาย่อมมีสิทธิที่จะได้รับแจ้งข้อเท็จจริงและข้อกล่าวหา โดยถือว่าเป็นหลักประกันขั้นต่ำที่ต้องดำเนินการอย่างเสมอภาคกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นการประกันว่าผู้ต้องหาต้องได้รับทราบและเข้าใจถึงข้อกล่าวหาที่นำไปสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาได้อย่างถูกต้องและเท่าเทียมกัน

3) หลักพื้นฐานในการมีทนายความอาสาในกฎหมายต่างประเทศ

(1) การมีทนายความอาสาตามกฎหมายสหรัฐอเมริกา บทบัญญัติของหลักประกันสิทธิการมีทนายความตามรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมที่ 6 จากการพัฒนาการคำพิพากษาศาลสูงสุดของสหรัฐอเมริกา มีผลเป็นการขยายสิทธิได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ด้วยการจัดหาทนายความดังต่อไปนี้ (วีระ โลจายะ, 2532)

สิทธิได้รับการจัดหาทนายความสำหรับคดีที่มีโทษไม่ร้ายแรง ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมที่ 14 และลักษณะพิเศษของระบบกล่าวหาที่เป็นการต่อสู้ระหว่างคู่ความ โดยชี้ให้เห็นถึงความเสียเปรียบของจำเลยที่ไม่มีทนายความช่วยเหลือ และจำเลยที่มีฐานะยากจนไม่มีความสามารถว่าจ้างทนายความสำหรับตนเอง เขาจะไม่ได้รับการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม ศาลสูงสุดจึงมีคำสั่งให้ทำการแต่งตั้งทนายความให้

สิทธิได้รับการจัดหาทนายความสำหรับคดีที่มีโทษจำคุก หากปรากฏว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยมีฐานะยากจนและต้องการทนายความศาลต้องแต่งตั้งทนายความให้ สิทธิการมีทนายความช่วยเหลือดำเนินคดีจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะคดีนั้นจะมีโทษร้ายแรงหรือโทษเล็กน้อยก็ตาม

สิทธิได้รับการจัดหาทนายความที่มีประสิทธิภาพ การมีทนายความที่มีประสิทธิภาพในการให้ความช่วยเหลือ และเป็นทนายความที่มีความสามารถที่จะให้ความช่วยเหลือด้วย สิทธิการมีทนายความจึงไม่เพียงแต่มีทนายความปรากฏตัวในการดำเนินคดีต่อศาลเพียงอย่างเดียว และหาก

ผู้ต้องหาหรือจำเลยสามารถพิสูจน์ให้ศาลเห็นได้ว่า หนายความที่ได้รับการแต่งตั้งปฏิบัติหน้าที่ไม่มีประสิทธิภาพ บางคดีศาลอาจกำหนดให้มีการพิจารณาคดีใหม่ หรืออาจยกฟ้องหากพบว่าหนายความที่ได้รับการแต่งตั้งไม่มีประสิทธิภาพ หรือปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้มาตรฐานตามวิชาชีพของหนายความ

(2) การมีหนายความอาสาตามกฎหมายสหราชอาณาจักร พระราชบัญญัติการเข้าถึงความได้กำหนดให้ประธานตุลาการสูงสุด แต่งตั้งคณะกรรมการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย ที่เรียกว่า "Legal Services Commission, (LSC)" เข้ามารับหน้าที่บริหารงานแทนคณะกรรมการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย (ชาติชาย กริชชาญชัย, 2527)

โครงการหนายความตามสัญญา หนายความที่ปฏิบัติหน้าที่ในโครงการให้ความช่วยเหลือต่อผู้คดีอาญา (CDS) เป็นหนายความที่ได้รับการอบรมฝึกฝนและมีประสบการณ์ทางด้านคดีอาญา ซึ่งคณะกรรมการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย (LSC) ได้ว่าจ้างสำนักงานกฎหมายของเอกชนเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในโครงการ CDS สำนักงานกฎหมายที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ ต้องทำสัญญาการว่าจ้างกับคณะกรรมการฯ ในสัญญาการว่าจ้างมีกำหนดระยะเวลาคราวละ 3 ปี และ 1 ปี ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในเรื่องคุณสมบัติของสำนักงานกฎหมายแต่ละแห่ง

โครงการหนายความนั่งเวรให้คำปรึกษา ไว้บริการประจำสถานีตำรวจ และประจำศาลชั้นต้น เพื่อจัดเตรียมหนายความสำหรับบุคคลที่ตกเป็นผู้ต้องสงสัย ผู้ต้องหา และจำเลยในคดีอาญาโครงการหนายความนั่งเวร ให้คำปรึกษา ได้มีการแบ่งแยกการให้บริการช่วยเหลือต่อผู้คดีอาญา

โครงการหนายจำเลยของรัฐ พระราชบัญญัติการเข้าถึงความยุติธรรม ได้กำหนดให้คณะกรรมการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย (LSC) มีหน้าที่จัดสรรเงินกองทุนสาธารณะที่ได้รับงบประมาณจากรัฐบาล ไว้สำหรับใช้ใน โครงการให้ความช่วยเหลือต่อผู้คดีอาญาตามโครงการหนายความตามสัญญา

(3) การมีหนายความอาสาตามกฎหมายสาธารณรัฐฝรั่งเศส สิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยในการมีหนายความในการต่อสู้คดี ตามกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาของสาธารณรัฐฝรั่งเศส นั้น บุคคลจะได้รับรองตามกฎหมายตั้งแต่เริ่มคดีอาญาจนกระทั่งศาลตัดสิน โดยศาลมีหน้าที่แจ้งให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยทราบถึงสิทธิในการมีหนายความเพื่อช่วยเหลือในคดีอาญา ซึ่งผู้ต้องหาหรือจำเลยอาจจะจัดหาหนายความเองหรือศาลตั้งให้ตั้งแต่ชั้นสอบสวนถึงชั้นพิจารณาคดี (ปกป้อง ศรีสนิท, 2552)

สิทธิการมีหนายความในชั้นสอบสวน ผู้ต้องหาที่มีสิทธิได้รับการช่วยเหลือจากหนายความตั้งแต่ชั้นถูกควบคุม ซึ่งกฎหมายฝรั่งเศสให้อำนาจตำรวจควบคุมผู้ต้องหาได้ไม่เกิน 24 ชั่วโมง หากต้องการขยายระยะเวลาควบคุมอีก 24 ชั่วโมง ต้องได้รับความเห็นชอบเป็นหนังสือระบุเหตุผลเหตุของการขยายเวลาการควบคุมจากพนักงานอัยการ

สิทธิการมีหนายความชั้นไต่สวนมูลฟ้อง ในชั้นไต่สวนมูลฟ้องนี้หากศาลไม่เคารพสิทธิการมีหนายความของจำเลย ศาลสูงต้องออกคำสั่งยกเลิกฟ้องถอนการไต่สวนมูลฟ้อง แต่บางกรณีศาลสูงไม่ออกคำสั่งยกเลิกฟ้องถอนการไต่สวนมูลฟ้องหากเป็นการไม่เคารพหลักเกณฑ์เล็กน้อยและความเป็นจริงจำเลยชั้นไต่สวนมูลฟ้องก็มีหนายความช่วยเหลือตลอดเวลาไต่สวนมูลฟ้องจึงไม่ถือว่ากระทบสิทธิของจำเลยถึงขนาดต้องยกเลิกการไต่สวนมูลฟ้อง ผลของการยกเลิกการไต่สวนมูลฟ้องนั้นกฎหมาย

ฝรั่งเศสกำหนดให้เป็นอำนาจของศาลอุทธรณ์แผนกคดีอาญาที่จะพิจารณาว่าการยกเลิกเพิกถอนนั้นมีผลต่อการฟ้องคดีหรือไม่ และมีสิทธิสั่งให้ศาลไต่สวนอื่นดำเนินการไต่สวนใหม่ได้

สิทธิการมีทนายความในชั้นพิจารณาคดี ระบบศาลที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีอาญาของประเทศฝรั่งเศส แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา การรับรองสิทธิการมีทนายความของจำเลยตามกฎหมายฝรั่งเศส นั้นแบ่งแยกการรับรองสิทธิโดยยึดถือศาลที่พิจารณาคดีเป็นหลัก

ข้อเสนอแนะ

จากการสรุปผล อภิปรายผลการวิจัย เกี่ยวกับการกำหนดคุณสมบัติของทนายความอาสาในคดีอาญา จึงเสนอแก้ไข 1) ประกาศคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งทนายความอาสา โดยในการประชุมคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2563 (3) กำหนดให้ผู้ที่จะมาเป็นทนายความอาสาจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 35 ปี ในวันรับสมัคร ซึ่งจะทำให้เกิดความรอบครอบในการดำเนินคดี และแก้ไข 2) กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549 ข้อ 6 ในการจัดหาทนายความอาสา ให้พนักงานสอบสวนจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาตามความเชี่ยวชาญแห่งคดีจากบัญชีที่กระทรวงจัดส่งให้ตามลำดับหมายเลขของบัญชีที่จัดไว้ จะทำให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยมีทนายความอาสาที่ตรงกับคดีที่เกิดขึ้น

บรรณานุกรม

- กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. 2549
- คณิง ภาไชย. (2556). **กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เล่ม 2**. พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลาฯ.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2551). **ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Right)**. แปลโดย กรมองค์การระหว่างประเทศ (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการต่างประเทศ, หน้า 1
- ชาติชาย กริชชาญชัย. (2527). **สิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยที่จะได้รับทนายความในสหรัฐอเมริกา**. ในตุลพาห. ปีที่ 31.
- ซีพ จุลมนต์. (2556). **สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา : กรณีสิทธิของผู้ต้องหาและจำเลยในการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐโดยการจัดหาทนายความช่วยเหลือทางคดี**. หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ 1 สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, หน้า 2 – 3.
- ชัยณรงค์ เตโช. (2558). **สิทธิในการรับทราบข้อกล่าวหาตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต พ.ศ. 2542 : ศึกษาการดำเนินคดีอาญาเจ้าหน้าที่ของรัฐ**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, หน้า 37.
- สุพจน์ จันทราอุกฤษฏ์. (2556). **ประสิทธิภาพของทนายความขอแรงกับเงินรางวัล : ศึกษาเฉพาะกรณีศาลจังหวัดหลังสวน**. หลักสูตรผู้พิพากษาผู้บริหารในศาลชั้นต้น รุ่น 11.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 27 มาตรา 68.
- บุกรินทร์ ไหมรุ่งโรจน์. (2551). **จริยธรรมของทนายความขอแรงในศาลจังหวัดเชียงใหม่**.

รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประกาศคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) เรื่องการรับสมัครและแต่งตั้งทนายความอาสา โดย
ในการประชุมคณะกรรมการทนายความอาสา (กทอ) ครั้งที่ 3/2562 วันที่ 23 กรกฎาคม
2563.

ปกป้อง ศรีสนิท.(2552). สิทธิการมีทนายในคดีอาญา. เข้าถึงได้จาก:

http://thaiaixois.online.fr/etc/ong_lawer.htm. (ออนไลน์ 13 มกราคม 2564)

วีระ โลจายะ(2532). กฎหมายสิทธิมนุษยชน. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวน
พิมพ์.

ณรงค์ ใจหาญ. (2556). หลักกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร :
วิญญูชน.หน้า 73.

สอาด หอมมณี. (2560). ปัญหาการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายของทนายความขอแรง.
วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี. หน้า 1 (ธันวาคม 2560).